

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Метою статті є розкриття теоретичних аспектів формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови як актуальної наукової проблеми. При підготовці статті використано методи дослідження: теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, узагальнення. Наголошено на необхідності формування громадянської культури як базису громадянського суспільства, загальноцивілізаційного феномену. Актуалізовано освітню складову громадянського виховання майбутнього вчителя іноземної мови, нерозривно пов'язану з усвідомленням особистістю своєї національної приналежності, орієнтацією на активну громадську діяльність, засвоєнням нею системи моральних та громадянських цінностей. Для термінологічної чіткості ключового поняття «громадянська культура майбутнього вчителя іноземної мови» здійснено дефінітивний аналіз змістотвірних категорій означеного феномену «громадянськість» та «культура». Внесено уточнення щодо трактування поняття «громадянська культура». Зроблено висновок, що формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови віддзеркалює змістовну наповненість означеного процесу громадянськими ціннісними орієнтаціями, знаннями і переконаннями, трансформацію неусвідомлених громадянсько-патріотичних дій студентів в усвідомлену громадянську думку; їхню орієнтованість на постійний розвиток і оновлення громадянських якостей; розвиток як активних громадян, здатних жити у правовому демократичному суспільстві у вільному міжкультурному діалозі.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянськість, громадянська культура, громадянські цінності, громадянські якості, майбутній учитель іноземної мови, міжкультурна особистість.

Постановка проблеми. В умовах відстоювання суверенною Україною своєї цілісності, прагнення до активного розвитку демократизації держави на шляху до повноправного членства у європейській спільноті набуває значущості громадянське виховання молоді як «соціально активних, національно свідомих, патріотично налаштованих громадян, із високим почуттями громадянськості та глибокою громадянською відповідальністю» (Івженко, 2017, с.19), що дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці, формування громадянської культури як базису громадянського суспільства, загальноцивілізаційного феномену. Звертаємо увагу на те, що вагомість громадянського виховання відзначена у Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, де наголошується, що «громадянське виховання – це процес формування громадянськості як

Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2022, № 5 (119)
інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними» (Концепція, 2001, с. 7). Це, вочевидь, засвідчує орієнтованість вітчизняної освіти на перспективу, забезпечуючи умови для демократичної освіти, розвитку почуття власної національної гідності та громадянського самоусвідомлення міжкультурної особистості, що бере на себе відповідальність за власну життєдіяльність, і водночас, стає реальним суб'єктом вдосконалення суспільства.

Відтак, актуалізується освітня складова громадянського виховання майбутнього педагога, і зокрема вчителя іноземної мови, нерозривно пов'язана з усвідомленням особистістю своєї національної приналежності, орієнтацією на активну громадську діяльність, засвоєнням нею системи моральних та громадянських цінностей.

Аналіз актуальних досліджень (В. Барабаш, Н. Дерев'янку, К. Казаніна, Н. Кейзеров, М. Михайліченко, Р. Мохнюк, В. Петляєва, А. Поливана, Г. Пономарьова, О. Соколова, О. Шапран та ін.) засвідчив наявність наукових розробок щодо формування громадянської культури здобувачів вищої освіти у площині цілеспрямованого розвитку складної цілісної (соціокультурної) динамічної системи професійної підготовки через набуття соціальної зрілості і громадянського досвіду, формування професійної позиції і громадянського становлення як свідомо активної особистості, що є суб'єктом і головним елементом даної системи. Звертаємо увагу на те, що дослідники характеризують процес формування громадянської культури як особистісно (соціально) орієнтований розвиток соціально-ціннісних якостей, настанов і ціннісних орієнтацій особистості майбутнього вчителя-громадянина (патріотизм, національна свідомість, толерантність, почуття обов'язку і відповідальності, громадянська позиція, законослухняність і законотворчість, соціальна і політична активність тощо), які необхідні для повноцінного життя в соціумі.

Встановлено, що у розвідках провідних учених знайшли відображення, різні аспекти проблемного поля формування громадянської позиції, а саме: особливості громадянського виховання студентської молоді (Т. Дем'янюк, М. Євтух, В. Іванчук, Г. Шевченко та інші); історико-педагогічні аспекти громадянського виховання (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, І. Кучинська, С. Ткачов, О. Рацул та ін.); зміст, методи і форми громадянського виховання та формування громадянської позиції (О. Докукіна, М. Михайліченко, Н. Косарева,

Л. Омельченко, О. Пометун, В. Поплужний та ін.); формування системи громадянських цінностей (Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Н. Калініченко, Л. Корінна та ін.); філософські (Р. Архангельський, Г. Гуров, І. Кон та ін.) та педагогічні (Т. Пантюк, В. Поплужний, В. Рябов, О. Сухомлинська та ін.) аспекти формування громадянської позиції особистості.

Очевидно, що дослідники студіюють різні площини формування громадянської культури майбутнього вчителя. Однак, на наш погляд, потребує вивчення питання аналізу і характеристики формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови.

Мета статті полягає в розкритті теоретичних аспектів формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови як актуальної наукової проблеми.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексне дослідження питання формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови потребує, передусім, науково обґрунтованого визначення її теоретичних підвалів, що, на нашу думку, доцільно розпочати з дефінітивного аналізу змістотвірних категорій означеного феномену «громадянськість», «культура». Уважаємо, що це поглибить розуміння ключового поняття «громадянська культура майбутнього вчителя іноземної мови».

Насамперед, звертаємо увагу на те, що поняття «громадянськість» започатковане суспільними науками. Так, у соціології громадянськість визначається як «сукупність правил і ресурсів, які сприяють виробництву чи відтворенню соціальних інститутів, зафіксованих у часі та просторі» (Гидденс, 2005, с.68).

У Політичному словнику «громадянськість – це спрямованість на користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; дотримання правил і виконання обов'язків, встановлених законами держави». (Політичний енциклопедичний словник, 1997, с. 27].

За Великим тлумачним словником сучасної української мови та Українським педагогічним словником поняття «громадянськість» характеризується як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави та суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2007, с. 262; Український педагогічний словник, 1997, с.75).

Конструктивною нам видається позиція В. Ядова (Ядов, 1975), згідно з якою громадянськість висвітлює певний зв'язок між конкретним громадянином держави й особистістю як суб'єктом суспільних відносин і діяльності. При цьому громадянськість синтезує в собі цінності й норми суспільства, стає запорукою активності, ініціативності особистості в її власному внеску в розвиток держави, оскільки саме завдяки сформованості громадянськості людина може усвідомити свою роль у суспільстві, відчувати повноту любові до Батьківщини та відповідальності за її майбутнє. Вочевидь, поняття «громадянськість» розглядається як соціально-психологічне, позаяк у ньому фіксується психолого-етичний зв'язок особистості з державою.

Л. Снігур (Снігур, 2005), опрацьовуючи психологічні аспекти становлення громадянськості особистості, наголошує, що базисом розвитку громадянськості є особливе ставлення особистості до свого народу та прав і обов'язків громадянина. При цьому усвідомлення зв'язку з власним родом та народом засновує складне ціннісно-емоційне утворення, що спонукає до участі у громадянському житті.

За Н. Волковою (Волкова, 2007), громадянськість не лише зумовлює духовно-моральну цінність громадянина, але й пов'язана зі світоглядною й психологічною характеристикою особистості, позаяк саме ця якість визначає обов'язок і відповідальність особистості перед співвітчизниками, Батьківщиною. Отже, цілком правомірно стверджувати, що громадянськість відповідає такому рівню особистісного саморегулювання, коли метою поведінки людини є свідомо діяльність заради країни.

Відзначимо, що громадянськість – якість, яка не надається людині формально, а виховується в ній. Ця думка підтверджується у визначеннях провідних вітчизняних науковців. Так, О. Вишневський, розглядаючи «громадянськість» як кінцевий результат громадянського виховання особистості, виокремив основні громадянські якості та їх показники, які мають бути у будь-якій особистості, а саме: пошана до законів та рівність громадян перед законом, відстоювання прав людини на життя, власну гідність, безпеку життя, приватну власність, рівність можливостей, самовідповідальність людини тощо (Вишневський, 1996).

Громадянськість розглядається Л. Пархоменко (Пархоменко, 2008) як цілісне особистісне утворення, що складається з особистісних якостей, найважливішими з яких, на думку дослідниці, є: громадянська самосвідомість, почуття громадянської гідності, почуття

громадянського обов'язку, почуття громадянської відповідальності, громадянська совість, громадянська мужність.

Заслуговує на увагу авторське бачення громадянськості Ю. Завалєвського (Завалєвський, 2003), згідно з яким громадянськість характеризується як зовнішня і внутрішня сторони структури особистості, які не просто взаємопов'язані, а є продовженням одна одної, оскільки внутрішня суть громадянськості особистості спонукає до прояву громадянських якостей у зовнішній формі: вчинках, діяльності, взаємовідносинах, а зовнішня форма прояву посилює внутрішню сутність громадянськості, актуалізує прояв громадянської позиції чи закріплює її.

Громадянськість, як слушно відзначає М. Павленко (ми погоджуємося з цією думкою), є поняттям інтегративним і досить складним у структурному сенсі, що виражається:

- в усвідомленні й оцінці особистістю свого положення в суспільстві, державі, своїх прав і обов'язків громадянина,
- у сукупності громадянських почуттів і якостей, за допомогою яких особистість має змогу зміцнити своє положення громадянина в суспільстві,
- в усвідомленості людиною своєї громадянської позиції в контексті соціально значущої діяльності (Павленко, 2015, с.22).

Щодо поняття «культура», то зауважимо, що воно досліджується різними галузями знань у площині конкретних вимог і завдань. Так, наприклад, у довідкових наукових виданнях, а саме, у Великому тлумачному словнику української мови поняття «культура» визначається як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж його історії», «освіченість, вихованість», «рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності» (Бусел, В.Т. (уклад. і гол. ред.), 2005, с.596). Відзначається також, що у найзагальнішому вигляді культура характеризується як сукупний результат продуктивної діяльності людей; у вузькому, особистісному розумінні, – як певні цінності та норми поведінки людини в соціальному й природному оточенні (Горащук, 2003, с. 5).

Зауважимо, загалом змістово-сутнісне трактування культури як специфічного маркеру і базису цивілізації подане в «Філософському енциклопедичному словнику», позаяк поняття «культура» характеризується як сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття; сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в

Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2022, № 5 (119)
результати людської діяльності» (Філософський енциклопедичний
словник, 2002, с. 313).

Стосовно поняття «громадянська культура», то цей термін увів у науковий обіг Ч. Мірріам у своєму проєкті «Формування громадян» (1928 – 1938 рр.), коли при вивченні психологічних і соціологічних аспектів політичної поведінки, дослідник зосередив увагу на особливій ролі громадянської культури у процесі громадянського виховання.

Відзначимо, термін «громадянська культура» є багатограним, що має різноаспектну інтерпретацію в сучасному науковому дискурсі. Так, за коротким енциклопедичним соціологічним словником (Короткий енциклопедичний словник, 1998), громадянська культура характеризується як сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно- психологічних характеристик особистості.

Суттєвою нам видається позиція М. Михайліченко (Михайліченко, 2007) щодо розгляду громадянської культури як складової загальної і професійної культури, в якості структурних компонентів якої, на думку вченої, перебувають також політична, економічна, правова, моральна та екологічна культура, а критеріями сформованості називаються відповідні знання (когнітивний рівень), рівень сформованості емоційно-вольової сфери особистості, результати практичної діяльності (поведінковий рівень) (Махайліченко, 2007, с. 45).

Під *громадянською культурою* в соціально-філософському аспекті розуміють різновид культури, що акумулює сукупність громадянських цінностей, норм, цінностей, які проявляються в активній/пасивній взаємодії із суб'єктами і соціальними інститутами з приводу реалізації прав, свобод та інтересів вільного громадянина. Громадянська культура є особливим різновидом культури, що обіймає всі сфери життя суспільства та репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують провідні суспільні цінності й інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави.

У площині порушеної проблеми наша увага сфокусована на формуванні громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови, позаяк, за Т. Шакировою (Шакирова, 2012), вивчення іноземної мови відкриває широкі можливості для зустрічі з іншою культурою, але, водночас, мова є ключем до відкриття унікальності та своєрідності власної народної самобутності. Вочевидь, іншомовна освіта є унікальною можливістю розвитку індивідуальності в діалозі культур і формуванні патріотизму.

Ми свідомі того, що саме іноземна мова є тим важелем впливу, що налаштовує на актуальні умови сьогодення, сучасні реалії як активного відповідального громадянина, оскільки саме знання мови створює можливість долучитися не лише до іншої культури, а й до різноманітних сфер життя, розвиває розуміння політичної й правової системи та інститутів, підставою входження до яких є комунікація, що, своєю чергою, навчає бути впевненим, зваженим, відповідальним, готовим до ефективної взаємодії у спільноті. Отже, іноземну мову можна розглядати ефективним інструментарієм формування громадянської культури майбутнього вчителя.

Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови віддзеркалює змістовну наповненість означеного процесу громадянськими ціннісними орієнтаціями, знаннями і переконаннями, трансформацію неусвідомлених громадянсько-патріотичних дій студентів в усвідомлену громадянську думку; їхню орієнтованість на постійний розвиток і оновлення громадянських якостей; розвиток як активних громадян, здатних жити у правовому демократичному суспільстві у вільному міжкультурному діалозі.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, узагальнюючи викладене, цілком правомірно стверджувати, що поняття «громадянська культура» є багатограним і має різноаспектну інтерпретацію в сучасному науковому дискурсі. Ми солідарні з думкою Н.Савотіної (Савотина, 2002), що підготовка майбутнього фахівця для будь-якої професійної галузі має забезпечити формування в ньому громадянськості. Водночас наявність громадянськості дозволяє стверджувати про сформованість в особистості громадянської культури як особливого різновиду культури. Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови віддзеркалює змістовну наповненість означеного процесу громадянськими ціннісними орієнтаціями, знаннями і переконаннями, трансформацію неусвідомлених громадянсько-патріотичних дій студентів в усвідомлену громадянську думку; їхню орієнтованість на постійний розвиток і оновлення громадянських якостей; розвиток як активних громадян, здатних жити у правовому демократичному суспільстві у вільному міжкультурному діалозі. Ефективним інструментарієм формування громадянської культури майбутнього вчителя є іноземна мова як важель впливу, що налаштовує на сучасні реалії як активного відповідального громадянина, створює можливість долучитися не лише до іншої культури, а й до різноманітних сфер життя, є унікальною можливістю розвитку

Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2022, № 5 (119)
індивідуальності в діалозі культур і формуванні патріотизму, з чим,
власне, ми і пов'язуємо перспективи подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

- Бусел, В. Т. (уклад. і гол. ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун. (Busel, V.T. (ed. and editor-in-chief) (2005). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kiev; Irpen: Perun).
- Вишневецький, О. І. (1996). *Сучасне українське виховання : педагогічні нариси*. Львів (Vishnevsky, O. I. (1996). *Modern Ukrainian education: pedagogical essays*. Lviv).
- Волкова, Н. П. (2007). *Педагогіка: посібник*. Вид. 2-е, переробл. К.: Академвидав (Volkova, N. P. (2007). *Pedagogy: manual*. View. 2nd, revised K.: Akademvydav).
- Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. М.: Академический Проект (Giddens, E. (2005). *Organization of society: An outline of the theory of structuring*. 2nd ed. M.: Academic Project).
- Горащук, В. П. (2003). *Формирование культуры здоровья школьников (теория и практика)*. Луганск: Альма матер. (Gorashchuk, V.P. (2003). *Formation of school health culture (theory and practice)*. Luhansk: Alma Mater).
- Завалевський, Ю. (2003). *Деякі аспекти формування громадянської спрямованості старшокласників у процесі виховної діяльності*. Педагогіка. №3, с.12–14 (Zavalevskiy, Yu. (2003). *Some aspects of the formation of civic orientation of high school students in the process of educational activities*. Pedagogy. No. 3, pp. 12–14).
- Ївженко, Ю. (2017). *Формування у студентської молоді почуття громадянськості в молодіжних громадських організаціях* (дис. канд. пед. наук). Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Київ (Yivzhenko, Yu. (2017). *The formation of a sense of citizenship among student youth in youth public organizations (diss., candidate of pedagogic sciences)*. Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dal, Kyiv).
- Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності* (2001). Шлях освіти (The concept of civic education of the personality in the conditions of the development of Ukrainian statehood (2001). The way of education).
- Михайліченко, М. В. (2007). *Формування громадянської компетенції майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу* (дис. к.пед. н.) Київ. (Mykhailichenko, M. V. (2007). *Formation of civic competence of future teachers of humanitarian subjects (diss., faculty of pedagogic sciences)* Kyiv).
- Павленко, М. А. (2015). *Формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки* (дис. к. пед. наук). Харків. (Pavlenko, M. A. (2015). *Formation of the civic position of future teachers in the process of professional training (diss., faculty of pedagogic sciences)*. Kharkiv). Пархоменко, Л. П. (2008). *Громадянське виховання: теорія та досвід*. Виховна робота в школі. №4 (41) квітень, с. 2–22 (Parkhomenko, L. P. (2008). *Civic education: theory and experience*. Educational work at school. No. 4 (41) April, p. 2–22).
- Савотина, Н. А. (2002) *Гражданское воспитание: традиции и современные требования*. Педагогика. № 4, с. 39–42 (Savotina, N. A. (2002) *Civic education: traditions and modern requirements*. Pedagogy. No. 4, p. 39–42).
- Снігур, Л. А. (2005). *Психологія становлення громадянськості особистості* (автореф. док. психол. Наук). Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН

України. Київ (Snigur, L. A. (2005). Psychology of the formation of citizenship of the individual (author's thesis, doc. psychol. Nauk). Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk, APN of Ukraine. Kyiv).

Соціологія: Короткий енциклопедичний словник (1998). Київ: Український Центр духовної культури (Sociology: A Short Encyclopedic Dictionary (1998). Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture).

Філософський енциклопедичний словник (2002). Київ. (Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk (2002). Kyiv).

SUMMARY

Prima Dmytro. On the issue of forming the civil culture of the future foreign language teacher.

The purpose of the article is to reveal the theoretical aspects of the formation of civic culture of the future foreign language teacher as an actual scientific problem. When preparing the article, research methods were used: theoretical (analysis of philosophical, pedagogical, psychological literature); interpretative and analytical method, generalization. The need for the formation of civil culture as the basis of civil society, a general civilizational phenomenon, is emphasized.

The educational component of civic education of the future foreign language teacher, which is inextricably linked with the individual's awareness of his national belonging, orientation towards active social activities, and his assimilation of the system of moral and civic values, has been updated. For the terminological clarity of the key concept "civic culture of the future foreign language teacher", a definitive analysis of the meaningful categories of the defined phenomenon "citizenship" and "culture" was carried out.

The interpretation of the concept of "civic culture" has been clarified. It was concluded that the formation of the civic culture of future foreign language teachers reflects the content of the specified process with civic value orientations, knowledge and beliefs, the transformation of students' unconscious civic-patriotic actions into a conscious civic opinion; their focus on continuous development and renewal of civic qualities; development as active citizens capable of living in a legal democratic society in a free intercultural dialogue. A foreign language is an effective instrument for forming the civic culture of a future teacher as a lever of influence that adjusts to modern realities as an active responsible citizen, creates an opportunity to join not only another culture, but also to various spheres of life, is a unique opportunity for the development of individuality in the dialogue of cultures and formation patriotism

Key words: civic education, citizenship, civic culture, civic values, civic qualities, future foreign language teacher, intercultural personality.